

Az utánozhatatlan Zsazsa

Fedák Sári születésének 130. évfordulójára

(szerkesztette Zubánics László)

**KMMI-Füzetek
Beregszász - 2009**

KÁRPÁTALJAI MAGYAR MŰVELŐDÉSI INTÉZET

KMMI-FÜZETEK II.

Az utánozhatatlan Zsazsa

Fedák Sári születésének 130. évfordulójára

(szerkesztette Zubánics László)

EMLÉKKÖNYV

BEREGSZÁSZ - 2009

KMMI-FÜZETEK II.

SOROZATSZERKESZTŐ:

ZUBÁNICS LÁSZLÓ

ELNÖK

KÉSZÜLT A SZÜLŐFÖLD ALAP TÁMOGATÁSÁVAL

© KÁRPÁTALJAI MAGYAR MŰVELŐDÉSI INTÉZET, 2009

Minden jog fenntartva

KIADJA:

A KÁRPÁTALJAI MAGYAR MŰVELŐDÉSI INTÉZET

90202 Beregszász, Széchenyi ú.59/B.

Telefon/fax: (03141)-4-28-14

www.kmmi.org.ua

E-mail: kmmi@swi.net.ua

Felelős kiadó: Dupka György igazgató

Szerkesztette: Zubánics László

Műszaki szerkesztő: Fuchs Andrea

Készült: Daniló S. magánvállalkozó

88000 Ungvár, Petőfi tér 34/1.

BEVEZETÉS

Ma méltatjuk Fedák Sári, a magyar színjátszás feledhetetlen primadonnája születésének 130. évfordulóját. A XX. századi történetírás kegyetlenül elbánt a beregszászi születésű dívával, hiszel előbb a Tanácsköztársaság után “üldözték” vöröskatona-toborzása után, majd a második világháborút követően állítólagos nyilas-kapcsolatai miatt internálták a Népbíróság ítélete alapján. Beregszászból induló életpályája Nyáregyházán ért véget, a legnagyobb elhagyatottságban.

Kortársai így írtak róla:

*Ez a leány a nagy mindennek
Remekbe termett, kicsi mása,
A hódító, tüzes, pogány vér
Gyönyörű és szent lázadása.
Ez a leány gyönyörűséges ember,
Szilaj vággyal, vad szerelemmel.
Nem értitek? Jól van: ne tessék!...
Ez a leány tökéletesség!*

*Ez a leány tökéletesség,
Ez a leány a szebbik élet,
Ez a leány szomorú vígság,
Ez a leány csak idetévedt.
Körülte sír, suhogva, szállva,
Heinének s Offenbachnak árnya.
Mennyit fog még sírni, bűnhődni,
Mert szebb és különb, mint a többi.*

Fedák Sári nem az a lány, akiről hideg melegséggel vagy meleg hidegséggel lehet szólni és írni. Ő első Fedák Sári. Egy és szuverén. Valaki és teljes valaki. Egyéniség, aki nem paktál, s aki nem reflektál semminemű türelemre. Tessék csak bátran nézni, látni és ítélni. A Bereg megyei bakfis egyszerre csak fölszaladt a színpadra. Mint a gyötrelmes, erős, szűz vihar, végigsöpört ott mindent. Trónjaikról lerángatott autokrata színpadi királynőket, félelmetes bálványokat, szent és sérthetetlen formákat, tradíciókat és konvenciókat. A kis bálványdöntő úgy tett a züllött budapesti színházi világgal, mint Napóleon az egyesült seregekkel. Fedák Sári is fölforgatta s megcsúfolta a színpadi hadakozásnak minden becses, régi elvét. Nem volt újságíró dandárja, nem volt haditerve, ignorálta a kulissza küzdelmeit. Nekivágott a csatatérnek, a színpadnak, s megnyert minden csatát.

Ady Endre

Íme a Magyar Operett. Egy asszony, aki nagy egyéniség, s amellet elég ripacsirta, hogy jól tudta érezni magát, sőt hitt is ebben a flitteres, nagyherceges operettvilágban. Asszonynak kellett lennie, mert férfiból elképzelhetetlen ez az öntvény. Akinek ekkora emberi súlya van, ha férfi, más pályát keres... Fedákban ezt imádta a közönség, amely az ő kótákkal packázó hangjában, áradó jókedvében, hars önbizalmában nemcsak operettet kapott, de különös, nyers ízzel kapta a maga életkedvét.

Németh László

FEDÁK SÁRI

1879-ben, Beregszászon született. Apja, Fedák István tisztifőorvos volt. Ellenezte lánya színészi terveit, de végül beleegyezett, hogy Sári beiratkozhasson Rákosi Szidi színiiskolájába Budapesten.

Fedák Sári az első igazi sikereket a Népszínházban aratta, a korábbi kedvenc, Kürty Klára háttérbeszorításával. A sajtó a primadonnaháború miatt is sokat foglalkozott az ifjú színésznővel. Így írtak róla: a kisasszony határozott szubrett tehetség, erre vall pompás tánca, graciozitása, szilaj temperamentuma, mely azonban egyelőre a szertelenségbe csap, gyakran a jó ízlés rovására is. Játékánál jóval gyengébb a hangja és énektudása. Nagyon fontos volt számára a sajtónyilvánosság, sok interjút adott. Az országos siker, a népszerűség, a közönség rokonszenvének elnyerése érdekében gyakran szerepelt vidéken. Legnagyobb találmánya az asszonypajtáság volt, mivel a századfordulón a színházi programok megválasztásában az asszonyoknak volt döntő szerepe. Karrierjének egyik fontos pontja Bob herceg szerepe volt Huszka Jenő: György herceg című darabjában. A férfiszereppel hatalmas szenzációt keltett. 1904-ben mutatták be legnagyobb sikerét, a János Vitéz című daljátékot, Fedák címszereplésével a Király Színházban.

A színésznő 1907-ben külföldre menekült. Azzal vádolták, hogy kikövetelt gázsija kergette öngyilkosságba Vidor Pál színházigazgatót. Berlin, Bécs, Prága volt utazásainak és fellépéseinek színhelye. 1910 májusában tért vissza Budapestre. Az operettszínpadon óriási sztár volt. Szerepelt a Cigányszerelemben, a Leányvásárban, a Sybillben, később a Mágna Miskában. Némafilmeket is forgattak vele, de ezek nem arattak túl nagy sikert. 1911-ben kezdődött románcuk Molnár Ferencsel. Az I. világháború kitörése után Fedák önkéntes ápolónőként vállalt feladatot. Drámai színésznőként is megállta helyét, 1916-ban Molnár Ferenc: a Farsang című darabjának főszerepében, majd Bródy Sándor: a szerető című művében.

1917-ben fonódott össze élete Pestszentlőrincel, szülei számára elegáns kertes villát vásárolt a Gyöngyvirág utcában. 1922-ben összeházasodott Molnár Ferencel. A primadonnaalkony azonban őt is elérte; 1924-ben ünnepelte 45. születésnapját. Amerikai vendégszereplése megbukott. 1926-ban bomlott fel kizsarolt házassága, Molnár Ferenc 20 000 dollárt fizetett. A budapesti színházakban sikertelenek maradtak új bemutatói. Fedák Sári 1929 szeptemberében kiköltözött Pestszentlőrincre, megözvegyült édesanyjához. Szereplési vágya azonban továbbra sem csökkent, egyedül állt ki a színpadra. Az ötszáz éves a magyar dal című előadását először a Pesti Vígadóban, majd a Király Színházban adta elő. Ezután országos körútra indult műsorával. 1933-ban nagyszabású terv megvalósításába kezdett; ekkor kezdődtek a Fedák-film, az Iza néni munkálatai. A film nem lett sikeres, majd Amerikában óriási botrányba keveredett. A 30-as, 40-es években nemcsak színházakban lépett fel változó sikerrel, a társadalmi életbe is bekapcsolódott, hazafias és irredenta szervezetek nőestélyein és délutánjain vett részt. 1943-ban még lelkesen indult a frontra a Tábori Színházzal, 1944-ben viszont Bécsbe menekült, onnan Linzbe utazott tovább. 1945 decemberében szállították haza a magyar kormány hivatalos kiadatási kérelmére. Népbíróági pere 1946-ban zajlott, az eljárás során felmentették.

Szabadulása után Nyáregyházán telepedett le, rokonainál. Az államosítás után költöznie kellett. Hűséges komornájával, Kerék Margittal lakott együtt. 1954-ben kapta meg a várva-várt elismerést a Magyar Állami Operaháztól, meghívták a János Vitéz bemutatójának 50. évfordulójára. 1955. május 5-én hajnalban hunyt el. Búcsúztatásán a Farkasréti temető zsúfolásig megtelt.

Fedák Sári, a primadonna Pestszentlőrincen

Jelen kiállításunk anyaga ***Fedák Sári, a primadonna Pestszentlőrincen*** címmel nyílt meg 2009 januárjában Budapest XVIII. kerületében, Pestszentlőrincen a XVIII. kerületi Helytörténeti Gyűjtemény és a NATIK kiállítása, amely szándéka szerint egy hajdan valóságos legendává nőtt színésznő nem éppen mindennapi életét, karrierjének állomásait, történéseit idézi fel látogatói számára.

Fedák Sári Zsazsa a múlt század első évtizedeinek legfelkapottabb honi üdvöskéje volt. Varázsa abban rejlett, hogy vérbeli operettszínésznőként nagy tánctehetsége, magával ragadó temperamentuma és szuggesztív egyénisége feledtetni tudta gyenge énekhangját, miközben jelenlétével egyszeriben divatjamúlta tette az addig elterjedt édeskés játékmodort. A látványos kiállítási anyagban a nagyméretű fotók és a Fedák Sári történetét bemutató tablóanyag mellett ruhamodellek, eredeti tárgyak és dokumentumok, illetve egyik némafilmjének részlete is látható. A XVIII. kerületi Pedagógiai Intézet és Helytörténeti Gyűjtemény anyagát az Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet és az Országos Széchényi Könyvtár gyűjteményeiből származó fotók, levelek és plakátok másolatai egészítik ki.

A kiállítást Feitl Írisz, Berner Csaba és Heilauf Zsuzsanna rendezte, Szegediné Mucsi Eleonóra, Kovács Márk, Varga Tamás és Makai Gábor közreműködésével.

Pestszentlőrinci időszakához kapcsolódva kiállítjuk leveleit, egykori Gyöngyvirág utcai villájának dokumentumait, fotóját. Az újságcikk idézetek felelevenítik kerületi életének pillanatait. A kiállítás kísérletet tesz arra, hogy felszínre hozza a Zsazsa-jelenség legmélyebb titkait. Teszi ezt abban a reményben, hogy személyiségén keresztül talán könnyebben felismerhetővé válnak a hasonlóságok és különbözőségek az akkori sztárkultúra szereplői és korunk celebjei között. Mindemellett igyekszik méltó emléket állítani arról a színpadi művésztől, aki képes volt a kor ismert irodalmi szerzőit elkápráztatni, rajongók ezreit magával sodorni és álmaikat megtestesíteni.

Berner Csaba - Feitl Írisz - Heilauf Zsuzsa

Ahogy kezdődött

A Színházi Élet 1924-ben, a karácsonyi ünnepi számában interjút készített Fedák Sári édesanyjával.¹

„Jóságos arcú, fehér hajú, csodálatosan szép magyar nagyasszony Fedák Sári édesanyja, aki szinte megijed, mikor interjút kérünk tőle... Megkérjük Zsazsa édesanyját, mondjon el ő egyet-mást az emlékeiből.

— Bizony, eleget szomorkodtunk és sírtunk, mikor elhagyott bennünket — kezdte a nagyasszony mosolyogva. — De hát kieroszakolta, hogy az apja is elengedje, s aztán nem is volt okunk megbánni, Zsazsa nem hozott szégyent ránk, elért mindent, amit akart.

— Nagyon jó gyermek volt, de minden gondolatával a színpad felé törekedett. Házunk egyik barátja, az öreg Füzessey Péter tartotta ébren benne az ambíciót. Ő biztatta mindig: „Babu, ne hagyd magad, ne hallgass senkire, eredj a magad útján. Olyan primadonna leszel, amilyen még nem volt. Gumikerekün fogsz járni...”

— Füzesseynek páholybérlete volt a színházba, ő vitte magával mindig Zsazsát, ő léptette fel műkedvelő előadásokon s ő nem engedte meg, mikor a színigazgató meglátta Zsazsát egy ilyen előadáson, s azonnal le akarta szerződtetni. Előbb még tanulni kell, mondta és Zsazsa valóban egyebet sem csinált, mint tanult és azon mesterkedett, hogy legyőzze a szülői ellenállást.

— Erre a célra Pataky ezredest használta fel. Kijelentette, hogy férjhez megy hozzá, aztán gyorsan elválnak, és akkor már mehet a maga útján. Az öreg ezredes egy szép vasárnap délelőtt, annak rendje és módja szerint, egy hatalmas csokor virággal meg is jelent nálunk, hogy ünnepélyesen megkérje Zsazsa kezét. A szalonban várt, amíg Zsazsa bejelentette édesapjának, hogy itt van a kérő. Az apja elhülten kérdezte:

— A nagyapádhoz akarsz férjhez menni? — de nem volt mit tennie, inkább beleegyezett abba, hogy a lánya színésznő legyen.

¹ Vörös Tibor *“A Fedák” című könyve nyomán.*

— Köszönöm. Ezt reméltem! — mondta Zsazsa, s azzal már ment is ki az ezredeshez, hogy nem lehet az öregekkel semmit sem csinálni, megmakacsolták magukat, nem akarnak beleegyezni a házasságba.

— Az ezredes elment, s mi készültünk fel Pestre. Zsazsa már mindent előre elintézett levélben Rákosi Szidivel, s én kísértem őt fel a felvételi vizsgára. Akkor még reménykedtünk, hogy nem lesz semmi a dologból.

Mikor beállítottunk Rákosi Szidihez, Zsazsa így szólt:

„Kezét csókolom, nagyságos asszonyom, primadonna akarok lenni!”

„Ahhoz azonban egyéb is kell, mint akarat!” — felelte Rákosi Szidi.

„Nem bánom. Én mindent meg fogok csinálni!” — erősködött Zsazsa.

— Pedig Zsazsa ügye abban a pillanatban még meglehetősen rosszul állt. Az uram ugyanis titokban írt Rákosi Szidinek, megkérve őt, hogy beszélje le Zsazsát, vegye el örökre a kedvét a színipályától és küldje haza.

Rákosi Szidi meg is akarta tenni, de mikor Zsazsa próbát énekelt és szavalt, nem volt már lelke hozzá:

„Bocsásson meg, nagyságos asszonyom — szólt hozzám —, de nem teljesíthetem kedves férjének a kérését. Nagyon is a színpadra teremtette az isten a lányát, úgyis hiába lenne.”

— Zsazsa tehát mégis Pesten maradt, és én egyedül mentem haza... Később?... A vizsgán fenn voltam. Rákosi Szidivel s Beöthy Lászlóval ültünk együtt a páholyban. Beöthy nem tudta, hogy az én lányom játszik a színpadon, s egyszerre csak megkérdezte:

„Ki ez a lány, anyám? Ez lesz a jövő primadonnája.”

— Pozsonyban vele voltam tíz hónapig, mikor odaszerződött. Aztán már, mikor Pestre került, mentem, s onnan hazulról figyeltük sikereit. És Zsazsának igaza lett. Valóban elmondhatja, hogy győzött, mint azt a levelében írta.”

A társadalmi konvenciók lerombolója

Az isteni Zsazsáról a maga korában számos dicsérő és ócsároló írás jelent meg, de valamennyi hírlapíró közül, akik szívük egész melegével írtak a díváról, magasan kiemelkedik Ady Endre, aki ekkor a Nagyváradi Napló cikkírójaként tevékenykedett. Írásaiból gyűjtöttünk össze egy csokorraavalót, hogy lássuk, a XX. század egyik legnagyobb magyar költője újságírónak sem volt az utolsó!

Az első vendégjáték

Nem tudom önről, kedves vagy kedvetlen olvasó, el szokta-e olvasni a lap vezércikkét is vagy a színház rovatot kedveli csupán, hogy aztán még némi leereszkedéssel futó szemlét tartson a plebejus hírrovaon s a még kevésbé előkelő törvénykezésen. Akárhogy is legyen, ön alapos disputákat folytatott és folytat Fedák Sári miatt. Ezen nevezetű leányt most vagy imádja, vagy rémségesen szapulja. Erre mérget vesz e sorok írója. Egyszerűen azért, mert Fedák Sári nem az a leány, akiről hideg melegséggel vagy meleg hidegséggel lehet szólni és írni. Ő első Fedák Sári. Egy és szuverén. Valaki és teljes valaki. Egyéniség, aki nem paktál s aki nem reflektál semminemű türelemre.

Tessék csak bátran nézni, látni és ítélni. A Bereg megyei bakfis egyszerre csak fölszaladt a színpadra. Mint a gyötrelmes, erős, szűz vihar végigsöpört ott mindent. Trónjaikról lerángatott autokrata színpadi királynőket, félelmetes bálványokat, szent és sérthetetlen formákat, tradíciókat és konvenciókat. A kis bálványdöntő úgy tett a züllött budapesti színházi világgal, mint Napóleon az egyesült seregekkel. Fedák Sári is fölforgatta s megcsúfolta a színpadi hadakozásnak minden becses, régi elvét. Nem volt újságíró dandárja, nem volt haditerve, ignorálta a kulissza küzdelmeit. Nekivágott a csatatérnek, a színpadnak s megnyert minden csatát.

Ma Fedák Sárit rettenetesen gyűlölik s fanatikusan imádják. Színházakat emel és tör le, jámbor vidéki helyeket forgat fel, ünnepelik, hetenként három, négy

milliomossal jegyzik el, legendákat tudnak róla, ócsárolják, de emlegetik folyton mindig. Hát ez kérem: nagyság. Akárhogy tetszik bámulni, nagyság. Ez a lány valaki, egyéniség, eredetiség és erő. Az ellenségeinek gyűlölete bizonyítja ezt legjobban, na, meg hát ő maga! Tessék megnézni és megérteni őt a színpadon. Ez a leány filozóf. Smokkokat s habitüeket a lábai tarthatnak lázban, fiatalságának tüzes indulata. Mi látjuk benne a mélységet. Az új operettstílusnak múzsaja ő, hiában kereszteltették el fiú-primadonnának. Van egy isteni póza, amely fölér a torok-primadonnák minden hanggimnasztikájával. Ebben benne van a hivatottságnak, büszkeségnek, erőnek, egészségnek, bájnak, fiatalságnak a csodálatos harmóniája. Vakítóan intelligens és merész. Sóhaja, beszélő mozdulatai, kacagása, szerelmes bűgása, dévajsa mind a filozófusra vall, aki egyéniségének morzsáival el tudja ragadni a közönségeseket, ám azokat hódítja meg csak igazán, akik ezt az érdekes és értékes egyéniséget teljes pompájában meg tudjuk látni és érteni.

A „Bibliás asszony”, amelyben először lépett föl Fedák Sári Nagyváradon, éppenséggel nem zajos sikerekre csinált szerep. Fedák Sárit a második fölvonás után vagy tizenötször hívta ki a zsúfolt ház. A „mondanivalója” s a „csipkeszoknya” sanszonokkal többet nem tudna mondani, sejtetni és éreztetni (és mi reánk éppen nem e nóták frivolsága hatott) Yvette, a nagy Yvette sem. Azért csodálatosan gazdag a Fedák Sári egyénisége, mert ő valódi játékművésznő, varázsos interpretáló tehetség s szenzációs tánc-zseni is. Sokaságos skálája van a Fedák Sári tehetségének. Meg tetszik ezt majd még jobban látni a jövő estéken.

A nőket érdekli, hogy mesés és szenzációs sikket és toaletteket mutatott Fedák, ki mellett igen ügyes táncosnő volt Kulinyi Mariska, tapsokat kapott Benkő Jolán, bevált Peterdi Etuka s jók voltak Pintér, Bérczi, Szatmáry s a többiek is.

Nagyváradai Napló, 1902. május 3.

New York szépe

„Fedák Sári nem az a lány, akiről hideg melegséggel vagy meleg hidegséggel lehet szólni és írni – jegyzi le Ady a primadonna első nagyváradai vendégjátéka kapcsán.

Fedák Sári, a magyar színpadi deszkának ez a csodálatos, ragyogó leánya, Nagyváradon van ismét. Őt vártuk, ő utána vágyakoztunk. Az ő fiatal tündérsége lehelhetett már csakis életet az elmúlásba, a haldokló szezonba. Hisz ő a csodák leánya.

Zsazsa eljött csodatétel végett s azóta illatot s kedvet lehelnek az álmos kis fehér múzsacsarnok falai. Fölhangolta ő a lelkeket ismét s a mámort visszaültette ismét oda, hol olyan nagy volt már a hideg, fejszagató katzenjammer.

Micsoda leány ez a Fedák Sári! Mert nem kap már erőt, mivel kedve szerint tülekedhessék, — a maga szépséges erejével kél harcba. Kiválasztja a New York szépe boszorkányos rongyos ruhájú gamine-jét s mint Kissie ugrott tegnap elénk és hozott magával annyi rakoncátlan életet, színt, amennyit — hajh — nagyon ritkán látunk. És fiúskodott, pajkoskodott, beszélt, dalolt, táncolt. És lefoglalta magának teljesen a színpadot s úgy csinálta azt a merész okkupálást, mintha ez neki célja se volna. Nem is láttunk mi tegnap este senki mást, csak őt. Az ő kedvéért megváltozott az egész darab s mintha az ő kedvéért összezsugorodott volna minden színpadi lélek.

Ő elkacagott, eltáncolt, elragyogott mindent a többi elől. Magaragyogástól szenzációs toalettjeiig minden fényesebb volt másnál. Még a másnak szánt irgalomtaps is az ő nagy diadalát szolgálta.

Áhítva, várva várjuk a még jövőendő Fedák-estéket.

Nagyváradai Napló, 1902. június 13.

Vesztaszüzek

...Cyprisről lehullott a lepel. A színház megmozdult. Az éhes, dühödt szemek fölfeszültek a színpadra. A jámborabb lelkek rettegtek. Ami pedig a színpadról leragyogott, az a szépségnek szűzies, ragyogó apoteózisa volt.

— Könyvet kellene írni ennek a csodaleánynak az ízléséről — suttogta mellettünk valaki.

És így van. Ez a leplét leejtő Cypris többet elmond Fedák Sáriról a mi lelkes, tüzes, de darabos, odavetett írásunknál is.

Lám, a “Vesztaszüzek” második előadására alig lézengtünk föl a színházba egynehányan és Fedák Sári tegnap premiért csinált a Vesztaszüzek-ből. Az ő csodálatos egyénisége átformálta, megfinomította a durva hatásfegyverekkel máris majdnem teljesen lejáratott operettet.

A Fedák Sári Cyprise az igazi. Benne van a darab lelke, mely offenbachi, éppúgy, mint a Fedák Sári lelke. A Fedák Sári kacagásában megérzett a sírás elcsuklása, táncában, tüzes, szilaj, vértforraló táncában pedig a vérnek fátuma, az ellankadás.

Tegnap újra mélységes filozófus volt ez a leány: magát és mindent kicsúfoló istennő. Akik pedig a komolysághoz és mélységhez szigorú formákat is kívánnak: hallhatták a dalt a fűzről. Megrázóbban nem filozofált még leány a világon, mint Fedák ebben a szent mozdulatlanságban elzokogott dallal.

A színház zsúfoltig tele volt és még Fedák-estén sem volt lázasabb és lármásabb, mint tegnap. Szeretőbb ovációt alig látott még valaki a Szigligeti Színházban.

Az előadás maga is megnemesült, mint mondtuk s ünneppé vált Fedák Sári jelenvalóságától.

Nagyvárad, 1902. június 14.

Három pár cipő

Mi igen örvendeztünk, hogy Fedák Sári tegnap nem volt a magyar Lénik közül sem Blaháné, sem Pálmay Ilka, sem Gerőfiné, sem Örley Flóra, hanem Fedák Sári. Nem lepett ez meg szerfölött bennünket. Ilyen erős, nagy, gazdag lelkű leány, mint Fedák Sári, nem is lehet más csak új és originális. De mi más ok miatt jegyeztük le ezt a dolgot. Azért, mert némelyek hibául rótták fel, hogy Fedák Sári “nem respektálta a darab kedve(nce)it”. Hálásak vagyunk azért Fedák Sárinak. Ezt vártuk az erejétől. Ragyogva mutatta meg, hogy ilyen bécsi számárság életét megnyújthatja egy élő, becsületes szerep s egy ilyen szerepért érdemes egy ilyen darab arra a tisztességre, hogy Fedák Sári játsszék benne. Fedák Sári tehát avval a tudattal játszott, hogy ma este a színpadon csak Léninek van joga élni. Soha se volt hát jogosultabb az a bizonyos inkriminált Fedák tirannizmus, mint tegnap este. És tirannizmust sohse túrtak meg szívesebben, mint tegnap este.

Csupa egészség, üdeség, elragadó pajzánság, ötlet és kedv volt a Fedák Sári Lénije. Fölszabadultak színes, gazdag, nagy tehetségének azok a szárnyai, miket lekötöttek eddig a Magyar Színház cirkuszdarabjai, s megtetszett előttünk a közeli jövőendő Fedák Sárija, ki diadalmasan fogja bebizonyítani, hogy ellenségei éppenséggel nem, s rajongói sem ismerik az ő talentumának teljességeit.

A közönség úgy ünnepelte egész este, ahogy Fedák Sárít ünnepelni szokta. Páratlan lángolással.

Nagyváradi Napló 1902. június 15.

„János vitéz”

1904. november 18-án este a Király Színház zenekarában Konti József karmesteri pálcájának intésére felcsendül először Kacsóh Pongrác gyönyörű muzsikája, és ezzel elkezdődik nemcsak az előadás, hanem a “János vitéz” azóta is megállíthatatlan karrierje.

“Petőfi szőke Iluskáját és János vitézét ma operett formában játsszák a Király Színház színpadán. Feltámadt körülöttünk az egész gyönyörűségeges regivilág, a pipacsvirágos rét, ahol Kukoricza Jancsi nyáját legelteti, a söprűn lovagoló gonosz mostoha, a szerelmes francia királylány, a piros dolmányos huszársereg és a szépséges Tündérország, ahol János vitéz viszontlátja szíve Iluskáját. Be szép is ez a mese. Üde és pompázatos, mint a réti virágból font koszorú. Sok édes poézis és bűbajos naivitás. Olyan, aminő csak a nép lelkéből és a nép költőjének fantáziájából fakadhat... Kacsóh Pongrác a költő nyomán haladva nem törölve le durva kézzel a szép mese hímporát, édes naivitását, nem zavarta meg ízléstelen operett-trükkökkel, csodálatos szép muzsikája magyarságával, őszinte népies hangvételével élesen különbözik minden eddigi operettzenétől” — írja Páris Pál “Az Újság” hasábjain megjelenő kritikájában másnap.

“Fedák Sári játssza János vitézt. Amikor cifra szűrében, karikás ostorával nagyokat csattintva a színpadra lép, zajos tapssal fogadja a közönség... — folytatja “Az Újság”-beli leírást Páris Pál —, a szőke Iluska-szerep a színház új tagjának, Medgyaszay Vilmának jutott. (Ez a darab hozza meg átütő sikerét.) Nagyon szépen énekelt és játszott. Iluska mostohájának szerepében a fiatalságát sikerrel palástoló Csatay Janka vívta ki a közönség elismerését. Bagó trombitás szerepét felejthetetlenül és meghatóan játszotta Papp Mihály, a humorról a francia király szerepében Németh Jóska gondoskodott, alaposan megkacagtatva a publikumot...” — fejezi be a korabeli leírás.

Kacsóh Pongrác “János vitéz”-ével új korszak nyílik meg a magyar zeneirodalom, a hazai operett és a Király Színház történetében. Ez a darab jelenti az operett és a Király

Színház aranykorát — mondja Rátonyi Róbert az “Operett” című kétkötetes operett-történeti áttekintésében.

Hogyan is született a János vitéz? Erről Vörös Tibor “A Fedák” című könyvében így ír:

— Mintha csak Isten akart volna lenézni rám a János vitézzel. Mintha kárpótolni akart volna azokért a megaláztatásokért, amelyekben Imre gróf családjától részem volt. Bakonyi a szöveggel utánam utazott Kassára, ahol vendégszerepeltem. Mikor megpillantottam, örömben összevissza csókoltam. Elolvastam a János vitézt. El voltam ragadtatva tőle! Rögtön megéreztem a benne rejlő nagy lehetőséget. Bojtárgyerek és huszár! Ez az, ami nekem való! Éreztem, hogy ebben a szerepben megbolondítom egész Budapestet! A zenét természetesen Huszka csinálja, a dalok szövegét pedig egyetlen ember, aki meg tudja csinálni: Heltai Jenő.

Amikor Heltai is elolvasta a szöveget, a darab bája szinte meghatotta. Petőfi varázsosán üde romantikájához tökéletes hangulatú verseket írt. Átolvasta Petőfi verseit, de még Kriza János székely népköltészeti gyűjteményét, a Vadrózsákat is. A régi marosszéki népdalokból vette át ezeket a sorokat:

Én vagyok a bojtárgyerek,

Napszám után éldegélek.

Napsütött víz az italom,

Kopasz föld a derékalom.

— Heltai egyik szöveget a másik után írta — folytatja Zsazsa a történetet. — Mikor elkészült, elvitte a darabot Beöthy Lacihoz.

— Darabot hoztál? — érdeklődött Beöthy.

— Azt.

— Operettet?

— Azt.

— Zsazsának valót?

— Kizárólag neki valót!

— Hagyd itt, majd elolvasom.

Beöthy szinte egy ültő helyében elolvasta a darabot, s talán már másnap vagy harmadnap hívatta Heltait és Bakonyit. Közölte velük, hogy a darab nagyon-nagyon tetszik neki, de sajnos Huszka nem vállalja a zene komponálását, mert most egy másik darabon, a Gül Babán dolgozik. Heltainak eszébe jutott régi barátja, Kacsóh Pongrác, akit melegen ajánlott. Én persze berzenkedtem, hallani sem akartam arról, hogy valaki más írja a zenét, mint Huszka! Mi az, hogy nem vállalja? Bízzák csak rám, majd én rábeszélem! De ezúttal én sem értem el semmit nála — ő is Kacsóht ajánlotta. Az akkor még jószérivel teljesen ismeretlen számtantanár elvállalta, s megkomponálta a zenét. Beöthy ekkor meghívta Szidi mamát és engem a lakására. Itatott bennünket, különösen engem. Végül is mire Kacsóh megérkezett, pompás hangulat kerekedett. Ő azonnal leült a zongorához és játszani kezdett. Úgy emlékszem, remekül játszott, valóságos virtuozitással. Bütykös, vékony ujjai pehelykönnyűséggel simogatták a billentyűket. Rekedt, de szenvedélyes hangján énekelni kezdett. A zene nemes volt, tiszta és magyar. Áradt belőle a magyar falu levegője. Aki játszott, igazi művész volt. Már is felhangzott a híres belépő:

Én a pásztorok királya,

Legeltetem nyájam...

A többiről így ír Bókay János az „Egy rózsaszál ...” című könyvében: „Zsazsa egyszerre csak odaugrott a zongorához:

— Majd én éneklek, kísérjen Gráci...

— És Zsazsa énekelt. Éneke felgyújtotta a szoba levegőjét. Mikor véget ért a dal, mely Beöthy lakásában hangzott fel először, mind tapsoltak. Szidi mama, Beöthy és felesége, Giza, Bakonyi, Heltai, de legjobban Kacsóh.

— Fantasztikus! — dünnyögte könnyezve Heltai.”

Fedák Sári, a “médiasztár”

Napjainkban valószínűleg a „celebek” között foglalna helyet, hiszen mindent megtett annak érdekében, hogy az újságok címlapjára kerüljön. Jelen számunkban ezekből az írásokból nyújtunk át egy csokorravalót.

Sokak fülében ma is visszacseng Huszka Jenő „Londonban, hej, van számos utca” című betétdala, amelyet az ifjabb nemzedék Vass Gábor előadásában ismerhetett meg. Még manapság is nehéz elképzelni, milyen lehetett ez a karakter Fedák Sári tolmácsolásában (egyik korábbi lapszámunkban arról tudósítottunk, hogy a Bob herceg honoráriumából építtette Fedák István a Munkácsi úti családi házat).

De lássuk, hogyan ír a korabeli média (a szövegeket eredeti írásmódban közöljük):

„Ötven egymást követő estén át egy ugyanazon szerepet eljátszani, szakadatlanul zsúfolt ház tapsai közt, ritkaság a színpadon. Fedák Sári a közönség kivételes kegyeinek csillagzata alatt járja az útját. Rózsák, virágok közt halad úgyszólván attól az időtől, a mikor első merész tánczát ellejtette ugyancsak a Népszínházban, a hová most a „Bob herceg” szerepének megteremtésére szerződtek, két hó előtt. Első fellépése alig megy vissza három évre s azóta diadalról-diadalra juttatja szerepeit.

A színházi direktorok kapkodnak utána, a közönség meg lázasan ostromolja jegyárúsító pénztáraikat. Három év alatt a negyedik színház hirdeti a nevét. A hová bekerül, rendszerint egy kis belső forradalom kél a nyomán s így aztán rövid időközök alatt majd itt, majd ott merül föl rokonszenves és vonzó egyénisége.

A Népszínházból három évvel ezelőtt a Magyar Színház kis színpadára jutott, a hol közel hetven előadásig vitte a „Lotti ezredesei”-nek jóízű kacagató bohozatát. Onnét a Vigszínház szerződtette vendégül a „Csókon szerzett vőlegény” főszerepére. A huszonötödik előadás jubileumát ott is megülte: sőt azon felül is jutott. Most meg a „Bob herceg” ötvenedik előadását ünnepelte első, rövid szereplése színterén: a Népszínházban. A mint a lapokból olvasom, úgyszólván virágözönben fürdött ez alkalommal a színpadon.

Nyilvánvaló, hogy a közönség kegyét meglehetősen osztatlanul élvezi Fedák Sári. A három színháznak egymástól teljesen elütő egészen egyéni közönsége van s mindegyiket

megnyerte úgyszólván egy csapásra. A közönség az ő oldalán van; s rá nézve, mint könnyű Múzsá hírére ezzel tulajdonképpen el is lenne döntve a kérdés.

A kritika elhangzik az első előadás után s többé aztán nem is nagyon törődik az elintézett szereppel a sajtó. Miből szerezze hát a lelkesedést ötven egymást követő előadásra a színész? Természetes, hogy a közönség tapsa, mosolya s derült vidám hangulata adja neki egyik estéről a másikra a rúgót.

Így hát a Fedák Sári Bob herczegénél nem marad más hátra, mint azt a szempontot vetni föl, hogy a közönség részéről élvezett dédelgetés nem ragadja-e őt a jó ízlés határait sértő túlságokba? Én ennek a darabnak a negyvennyolcadik előadását láttam először. Mint a színház régi megfigyelőjét, meglepett egy mozzanat.

Az, hogy Fedák nem a közönséggel törődött, hanem a szerepével. Első előadásszámba is beillett volna az az est. A szerep megszokottságával járó nembánomságnak nyoma sem volt. Szeretetteljes ambícióval csüggött a feladatán.

Egészen véve is sokat haladt. Eddigi szilaj, kitörésszerű mozgásain most már bizonyos művészi mérséklet vonul át s jelét adja annak is, hogy nemcsak a pajzán virgonczkodás kifejezésére alkalmas a vérmérséklete, hanem hogy komolyabb kedélyi mozzanatok érvényesítésére is képes a talentuma.

A „Bob herczeg” második felvonása egy poetikus végjelenettel zárul. A fiatal herczeg szerelmes egy kis polgárleányba. Az viszonszereti őt, a nélkül azonban, hogy tudna származása felől. Egyszerre kipattan a titok és kétségbeesve vonul vissza tőle a kis polgárleány. Azt a fájdalmat, a mely a fiatal herczegen a vesztes bánata nyomán kitör, annyi finomsággal tolmácsolta Fedák, hogy lelket érintően meghatott. Mozgás, hang, dal, minden összhangzóan egybeolvad ennek az érzésnek művészi kifejezésére.

A Fedák Sári játékában szemmel láthatólag tért hódít az alakító művészetnek leglényegesebb kelléke: az önmérséklés, a melyet oly módon kell a színésznek saját belsejével kiküzdenie, hogy a néző előtt észrevétlen maradjon a tusa – oly módon, hogy az életigazság természetes, egyszerű nyilvánulásául tűnjék fel előtte a színpadi játék. A jó ízléssel érvényesített mozdulatnak bája van. Minden a mi azzal ellenkezik, zavarólag hat a lélekre, kedélyre.

A darabot egészben játékonnyan ható poetikus légkör lengi át. Egyetlen mozzanat sincs benne, a mely a külvárosi színpadokat elárasztó érzékiségnek szolgálatában állana. A közönség jó ízlésére vall, hogy a „Bob herczeg” érzelmi és kedélyi húrokat érintő dalaiban előszeretettel üdül.

1929. június közepén izgalmas színházi hír jelent meg az Alföldi Újságban, amely arról értesítette Szentes színházpártoló közönségét, hogy Kiss Árpád színigazgatónak sikerült egy esti vendégszereplésre megnyernie a legnagyobb magyar színésznőt, Fedák Sárít, ki június 18-án (kedden este) az Antónia című darabban fog bemutatkozni a szentesi közönségnek. “Fölösleges megjegyeznünk, micsoda rendkívüli művészi esemény Fedák Sári fellépése, kinek művészetét külföldön is a legnagyobb hódolattal fogadták” — írta az újság.

Szentesre érkezésekor a díva már közel ötven éves, de temperamentumos játékával, dekoratív megjelenésével ezt ragyogóan álcázta. Lengyel Menyhért Antónia c. darabjában nyújtott alakításáról kritikusa szuperlatívuszban írt: “Harminc esztendeje ragyog Fedák neve a magyar színjátszás egén, csodálatos színjátszó művészete ma is töretlen, szinte példa nélkül álló. A második felvonásban tündöklött legszebben; a néző nem tudta, mit csodáljon: Zsazsa aranyos lelkét, vagy hódítóan szép és elegáns megjelenését.

Tomboló lelkesedéssel, percekig tartó tapsviharakkal köszöntötte Fedák Sárít a közönség. A darab menetét többször megszakította a taps, a felvonások végén szünni nem akaró ünneplés áradt Zsazsa felé a nézőtérről, a kihívásoknak alig akart vége szakadni. Fedák Sárít szemmel láthatóan meghatotta a szentesi közönség határtalan szeretete.”

Napra pontosan három évvel később, 1932. június 18-án lépett fel ismét Szentesen Fedák Sári. “Az érdeklődés elsősorban Zsazsa kivételes művészetének, egyéni varázsának és annak a sok-sok szép békebeli színdarabnak szól, amelyekben Fedák Sári felejthetetlen alakokat állított elénk. Kukorica Jancsi alakját ő tette halhatatlanná, Sybill levelét senki sem tudta eddig úgy énekelni, mint ő” — szólt a helyi újság beharangozója.

Ezúttal egy újszerű darabbal, előadássorozattal lépett a közönség elé, amelyet “Velem történt” címen csak néhány héttel azelőtt mutattak be a fővárosban. A helyi tudósító így írt a művésznő fogadtatásáról: “Nem volt egy talpalatnyi üres hely a Tóth József Színházban tegnap este, de volt olyan őszinte, szívből jövő meleg ünneplés, amilyenhez talán még Zsazsa sincsen hozzászokva; pedig megszokhatta már, hogy amerre jár, amerre játszik, beszél, nótázik, mindenütt érző szíveket dobogtat meg, mindenütt könnyeket csal az emberek szemébe, mindenütt kijár neki a legszebb elismerés: a szeretet szinte fergetegszerű megnyilatkozása. Tegnap este Szentes közönsége olyan viharos lelkesedéssel tapsolta, köszöntötte, ünnepelte, hogy ez alkalommal Zsazsa szeme telt meg először könnyel, a meghatottság könnyeivel, pedig ő úgy számított, hogy előbb a közönség szeme lesz könnyes.”

A művésznőt virágcsokrokkal halmozták el (az egyik rózsacsokor Nagy-Magyarország képét mutatta); a költői hajlamú dr. Lakos István városi főjegyző egy verssel kedveskedett: “Erdélyből kiűzték János vitézt” címen, amelyet Drahos István grafikusművész rajzolt meg művészi dekorálással, aranykeretbe foglalva. (Ez utalás volt arra, hogy nem sokkal korábban a román hatóságok kiutasították Fedák Sárít Erdélyből.)

Elutazása előtt a Szentesi Hírlap riportere hosszabb interjút készített a művésznővel, aki többek között kijelentette: “Szeretem Szentest! Mintha hazamennék, úgy jöttem Szentesre; ennél szebbet nem tudok mondani. Szenteshez tartozónak érzem magam. Annyi városban voltam, s éppen Szentest szeretem a legjobban? Ezt nem lehet megmagyarázni. Tudja, ez éppen úgy van, hogy az egyik ember szimpatikus, a másik meg nem. Ha egy kis ideig még itt maradok, ebből a szimpátiából a legszebb szerelem fejlődik ki Szentes és köztem!”

S nem csak udvariasságról volt szó. Igazolja ezt, hogy egy hét elteltével (jún. 27-én) Fedák Sári ismét városunkba érkezett, és itt töltötte el nyári szabadságát.

„Fedák Sári, a botrányhős...”

Sajnos a kárpátaljai közvélemény Fedák Sárival kapcsolatban csupán a pikáns anekdotákra emlékszik, amelyekben a színésznőt mint ledér magaviseletűt próbálják meg beállítani. Valószínűleg ezt az is alátámasztotta, hogy a konzervatív beregszászi közönséget valósággal sokkolta, amikor megjelent a városban személygépkocsiján, amelyet maga vezetett.

A nép anekdotakincs szerint a Fedák-kastélyt egy kártyaparti során nyerte (mint korábban írtuk, édesapja a “Bob herceg” operett gázsijából építtette), úgy, hogy ő volt az asztal. A fogadás egyik feltétele volt, hogy a parti során nem nevezi el magát.

Ezt a téves legendát olyan sokan ismételtetik, hogy mára már a kárpátaljai magyar irodalomba is beszivárgott. Legutóbb Penckófer János Így szokott az ember szerelembe esni (Hitel, 2009. május) című írásából köszönt vissza.

„Az sem befolyásolhatta érdemben E nyomozást, még az sem, ami kicsit később Beregszászban hangzott el, amikor Buszunk le is lassított egy kicsit, Hátha jobban észrevehető lesz kedves vendégeinknek a fenyők és a japánbirsbokrok között lapuló Fedák-kastély. Igen-igen Fedák Sári beregszászi kastélyáról kezdett beszélni Balogh, de mintha még ez sem érdekelte volna ezt a társaságot, úgy beszélgettek tovább, és hogyha nincsen Márja néni Tegnap esti jókedélye, s nincsenek a Somogyiék ketten, meg hát főként Krisztina – azzal a nagyon kék és nagyon barna hajával –, ha nincs e három, szintén nyomozóvá átvedlett turista, akkor bizony könnyen meglehet, hogy Mindannyiunk előtt rejtve marad Balogh kis történetkéje arról, miként kaparintotta meg Fedák Sári művésznő E tip-top vadászkastélyt, merthogy ki hallotta volna meg a Balogh ömlő beszédében azt, hogy Fedák Sári Mezőtlen köldökével szerezte meg ezt a kincset érő Schönborn-kastélyt. Ki értette volna, azaz: kit érdekelt volna, mit jelent ez, márminthogy a Mezőtlen köldök, ki figyelt volna fel erre, hogyha nincs a Tegnap este, hogyha nincs a Márja néni, aki suttogóra fogva, szavát lehalkítva mondta ki a végső ítéletét Erről a turizmusmicsodáról, miszerint Erika, Pekárcsik Erika nagyon sikeres vállalkozó – a

szóbeszéd szerint – Egészen biztosan a pucér hasával – Hogy finoman fejezzem ki magam! –, A köldökével – Púpjával! – kereste meg a vállalatát, azzal csinálta meg szerencséjét, Hú, de micsoda egy világi nő lett abból a harapdálós lányból – mondta, s szinte várta, vendégei háborodjanak fel azon, amit hallanak, hogy folytathassa Kiteregetését. No, ha Somogyiék s Krisztinájuk nem ismerkednek meg előző nap ezzel a dologgal, akkor valószínűleg csak átsiklanak ezen is, E köldökmicsodán, mint annyi máson, ámde így, hogy előzőleg, este már ők hallottak valamit Meztelen köldökről, vagyonszerzésről, hát így azonnal megütötte fülüket Balogh meséje, és amikor hirtelen azt kérték Somogyiék s Krisztina is, azt kérték a Baloghtól, no meg a Mikitől, hogy álljon már meg, hadd nézzék meg kicsit jobban ezt a kastélyt, akkor még mintha zúgolódtak volna páran, de amint a Krisztina s a két öreg Somogyi elmagyarázta előttük: nekik, hogy hát mi jutott eszükbe erről a kis történetkéről, akkor már minden más lett, na, akkor már hallották is, érdekelte is a társaságot Fedák Sári esete, de igazi, világos választ Így se kaptunk arra, mit jelent ez: hogy most akkor Schönbornék: egy mulatozó férfitársaság Csupán a Fedák Sári pucér hasán, hogy a híres, nagyon csinos, tehetséges művésznő ruhátlan köldökén Verték a blattot: kártyáztak a férfiak, és kizárólag ezt csinálták, csak és kizárólag erre szólt a megállapodás, vagy hát A köldök teljes meztelenséget Jelentsen most nekünk: Micsoda asztal! – ami, hogy is mondják csak: eléggé kézenfekvő –, míg a kártyázás pedig valami mást is, Igen, azt, amire gondolunk, Hiszen a nyertes nyilvánvalóan jutalmat érdemel, Az asztal legfőbb helye az övé, ez mindig így volt, amióta világ a világ...”

“...és az irgalmas szamaritánus”

Egyik filmjében egy házasságon kívül született fiúgyermek miatt tör ki a botrány Fedák Sári és lánya között. Az élet azonban rácáfolt a filmbéli mesére. A valóságban éppen a botrány elkerülése miatt fogadott be, és nevelt évekig egy kislányt az akkor 57 éves színésznő.

1935-ben a zsidó származású Winter Sándor filmmogul és keresztény munkatársnője összeházasodott – titokban. Egy évvel később megszületett Erzsike, de a szülők ekkorra már elváltak. 1938-ban megszületett az első zsidótörvény. Az asszony félt, a gyereket Fedák Sárira bízta.

A kislány Paksi Lászlóné, Erzsébet volt. Az asszony nemrég tudta meg, hogy azért mondott le róla az édesanyja, mert attól rettegett, hogy baja eshet neki az apja származása miatt.

„Ez volt az anyám életműve, hogy soha, de soha ne tudjam meg, hogy ki volt az apám. És ez annyira megdöbbsent engem, mert ez tulajdonképpen a történelem, hogy emberek félnek nagyon elmondani még a saját gyermeküknek is, hogy honnan, kitől származnak – mondta Paksi Lászlóné.

Azt, hogy egy zsidó származású filmes volt Erzsébet édesapja, 68 évesen, véletlenül tudta meg az asszony. Se Fedák Sári, se a ritkán látott édesanyja nem beszélt a múltból. Fedák Sári első, 1933-ban készülő saját gyártású filmjét, az Iza néni Winter Sándor is támogatta anyagilag. A film hatalmas bukás volt. Fedák és Winter pénze odalett.

„Az Iza néni propagandafilm. Fedák a világ figyelmét akarta a trianoni béke igazságtalanságaira felhívni” – mondta Gajdó Tamás.

„Mondta neki az operatőr, mert Zsazsa a legdrágább bársonyokat akarta, mondta: ne költsön ennyi pénzt, a filmen ez úgysem látszik! De, de! Aztán Amerikában sikerült eladni, ráment az egész vagyona” – mondta Vörös Tibor.

Fedák talán a rosszul sikerült filmes vállalkozás miatt is vállalta, hogy segít a fiatal páron. Hat évig nevelte Erzsit. Vitte a kislányt a próbákra és az esti fellépésekre is.

Ilyenkor leültették a színészbejárónál oldalt egy padra, és ő ott várta, míg az ő Zsazsa nénije végez. Egyszer ő is állt a színpadon, igaz, véletlenül.

„Valami csipkés zsebkendővel itatta a könnyeit, hogy neki nincs gyereke vagy valami ilyesmi. Berontottam, hát akkor én ki vagyok? Erre örületes zaj lett, elementáris hatás lehetett, ahonnan nagy zaj lett, én néztem a zaj irányába, ahol egy nagy luk volt. A színpad végén ott voltak a lámpák, én azokhoz az alsó lámpákhoz örületesen közel voltam, néztem a zaj felé, jött egy tűzoltó, megfogott, és kiment velem” – mondta Paksi Lászlóné.

Nemcsak Erzsébetet mentette meg Fedák Sári. Az első, majd pedig a második zsidótörvény a színházi világot is felforgatta. Zsidó származásúaknak nem volt helyük a filmgyártásban. Fedák továbbra is tele volt zsidó barátokkal. Ugyanakkor több újságban is azt nyilatkozta, hogy szimpatizál Hitlerrel és a náci Németország elképzeléseivel. A beregszászi lány egész életében a nagy Magyarországot sírta vissza, hogy szülőföldje ismét az országhoz tartozzon.

1944 végén Sopronba menekült, a helyi társulatnál lépett fel. Ekkor érkezett az ajánlat a bécsi székhelyű Donauser rádiótól. Fedák – saját bevallása szerint – visszaemlékezéseiből olvasott fel a rádióban, illetve verseket szavalt. Németországból való hazatoloncolása után a Népbíróság két év börtönre ítélte és teljes vagyonelkobzásra. A teltházas tárgyaláson több vádpont is megdőlt: egyedül a Donauser rádióban való szereplése róható fel neki, amivel a vád szerint a nép- és demokráciaellenes hírverés szolgálatába szegődött. A börtönbüntetést végül leszállították nyolc hónapra.

Fedák Sári még visszaszerzi Szojva utcai villáját is, aminek nem sokáig örülhetett. „Eladta a villát, a pénzt befektette ebbe a 16 telekbe, ami eladhatatlan volt. Később lementem megnézni, hát valóban. Egy-két összetákolt kalyiba volt, se víz, se növény, egy-két hervadó akácfa” – emlékszik Vörös Tibor.

Fedák Nyáregyházán vette a telkeket. Ide is költözött. Majd – a helybéliek úgy emlékeznek – Fedák egy urasági ház kertészlakját kapta meg komornájával, Kerék Margittal.

Aztán Fedák Sárít kiköltöztették a szépen rendbe hozott házból is. Az épület ugyanis a termelőszövetkezetnek kellett. Egy elhagyott, egyszobás házat kapott a falu végén. Az asszony ekkor írt Vörös Tibornak, hogy segítsen neki átköltözni.

„A legkorábbi vonattal érkeztem, és szakadt az eső. Na, mondom, az ég is siratja szerencsétlen sorsú Fedák Sárít. És az esőfüggönyön keresztül látok egy imbolygó alakot, ahogy egy kocsit húz maga után. Az eső összefolyt a könnyeivel. Ráborult a vállamra, és magamhoz szorítottam, éreztem, hogy ha nem szorítom, nem tartom, összeesik! Idejutott, aki a világ legünnepeltebb és legdrágább színésznője volt...” – mondta Vörös Tibor: A régi akácbokrok még megvannak.

„Borzalmas koszban telepítették ki abba a villába, és az utolsó télikabátját eladta, azon vett meszet, és a nyáregyházi parasztasszonyok teljesen rendbe hozták a lakást. Nem tudom, hogy az öreg diófa meg van-e még, előtte ott volt malomkőből egy asztal, oda ült le uzsonnázni...” – emlékezett vissza Vörös Tibor.

Az asszonynak már semmilye sem maradt, komornája mégis kitarzott mellette. Pályatársai rendszeresen küldtek neki csomagot, abból éltek.

Fedák Sári, a „proletárlány”...

1919. Átlelkesült, boldogságban úszó tömegek szedett-vedett oszlopai szagatatottan, némán vonulnak előttünk, néhányan belevigyorognak a filmkamerába. Katonák, civilek, zászlók.

Aztán az embertenger egy kocsit vesz körül, amely lassan úszik tova az Andrássy út díszes palotáinak háttérében, feltehetően a Hősök tere felé... A kocsin is tömeg, középen halovány-fehér folt, mintha egy női figura ülne vagy állna ott, a jármű tetején...

Most arrébb taszíthatták a kinematográfot, mert egy picit közelebből követhetjük az araszoló autót, amelynek platóján kalapos urak lelkenedeznek, és (a némafilmen is érzékelhetően) lendületesen hegedülő cigányzenészek gyűrűjében, zászlóktól időnként takarva határozottan kiemelkedik ugyanaz a fehérbe öltözött hölgy, fején valamilyen félig lecsúszott stólaféle. A fehér blézerből sötéten kirajzolódó, széles nyakkendővel tündöklő asszony nagy ívben lendíti karját, fehér lapokat szór szét, amelyek az alatta őrzöngve hömpölygő tömegre hullanak.

Helyszínváltás. A valószínűleg vörös drapériával burkolt millenniumi oszlopok előtt felbukkan egy kerek arcú úr, oldalt elválasztott rövid hajjal, és kezében papírokkal szónokol. A következő pillanatban azonban már nem ott van elválasztva a haja, és az arca is oválisabb. Ez bizony Szamuely Tibor hadügyi népbiztos, a felöltőjéről is ráismerni. Ő is beszél, igaz, papír nélkül, zsebre tett kézzel. (Az előző úr Góth Sándor, a Vígszínház nagy sztárja, aki agitál egy villanásnyit.)

“Idefigyelj! Ez a Fedák!” - hangzik el a felfedezés Perjési Zsuzsa, a Magyar Nemzeti Filmarchívum szakértőjének szájából.

Tessék, itt van szóról szóra a jelenet az ifjú hírlapíró, Egyed Zoltán helyszíni közvetítésében (Bános Tibor Fedák-könyvében újra közzétéve):

“FEDÁK SÁRI AUTÓJÁN, A TOBORZÓ KÖRMENETBEN. Fedák egy nagy teherautó tetején toborzott, ott ült azon a kis fedélen, ami a soffőrülés fölött van, fehér szvetterben, hajadonfőn, a lábai lelógtak a tetőről; — a soffőr, aki ilyenformán csak a cipőjét látta, azt mondta, hogy lyukas volt a talpa. Szóval, valódi proletárcipő volt. Már messziről közfeltűnés volt a Zsazsa autója, külön őrség kellett, hogy utat csináljon az autónak, különben egy tapodtat sem tudott volna előrehaladni. Az Operaház előtt kapaszkodtam fel az autóra, amelyben Fedákon és a hivatalosan jelen lévő elvtársakon kívül Zerkovitz és tizenkét cigány volt jelen. Ezen kívül volt még az autóban vagy kétszázezer röpcédula, amelyre Zerkovitz legjobb nótája volt nyomtatva. A nóta úgy kezdődik, hogy Be-be-be-be-be-be-be kell lépni a vörös hadseregbe. Ezt a nótát osztogatta Zerkovitz, a cigányok is ezt húzták. (...)

Amit vasárnap a Fedákkal csináltak, az már nem is volt emberi — mint az örültek, úgy nekiestek az autónak, mindenki autogramot akart, ordítottak, nevettek, kiabáltak: Fedák és Zsazsa, s amikor az autó egy pillanatra elakadt, mindenki fel akart mászni Fedák mellé. Fedák, amikor a keze megfájdult a sok írástól, egy nagy vörös kendőt szaggatott apró darabokra, azokat osztogatta, aki kapott egy ilyen kis vörös rongydarabot, az megörült a boldogságtól.

Az autó körül egy áttörhetetlen emberfalánx hömpölygött, az autókerekek rágördültek az emberek sarkára, alig lehetett előrecammogni valahogy. Közben pedig folyton éltették Fedákot, egy hang pláne így: — Éljen Fedák Sári népbiztos elvtárs!”

Ezt a filmjelenetet évtizedek óta keressük. A Bűnügyi Múzeumnak hála, a Horthy-korszakot is túlélő tanácsköztársasági Vörös Filmhíradók mind ott sorakoznak az archívumunkban. Kivéve ezt az egyet, a híres-nevezetes toborzónapi különkiadást, amelyet a korabeli sajtó is így ajánl a nyájas néző figyelmébe:

“A Vörös Toborzó-nap filmen. (...) A Lánchíd budai oldaláról a millenniumi emlékoszlopig öt operatőr dolgozott serényen, hogy a hatalmas felvonulást riportszerűen megörökítse. Látható az egész katonai felvonulás, benne a vörös orosz katonák csapatai. Fedák Sári, mint proletárnő dobálja a Tanács-Köztársaság röpiratait. Legszebb része a felvételnek a millenniumi emlékoszlop előtti térség, ahol százezer ember hömpölyög.

Megelevenednek azok a jelenetek, amikor Pogány József és Szamuely Tibor népbiztosok gyűjtő beszédet intéznek az óriási proletártömeghez. Látható még Beregi Oszkár, Paulay Erzsi, Várady Aranka is, amint forradalmi verseket szavalnak. A Vörös Riport Film e heti szenzációs propagandaszáma látható minden nagyobb fővárosi mozgóképszínház előadásán.”

Miért pont ez a híradószám tűnt el a gyűjteményünkből?

A forradalom bukása után a politikai aktivitásért támadás, sőt, per is indult Fedák ellen. Beindult a védelem is. Manapság, az igazságtételekdi korában különös aktualitást kapott az eset. Vörös Tibor idézi például Beöthy László színigazgatót Fedákról szóló képeskönyvében:

“Micsoda ostoba hazugságokat írt Zsazsáról néhány bécsi lap. Zsazsa és a kommunizmus! Igazán örülnék kell lennie annak, aki hitelt ad ezeknek a gyalázatosságoknak... Pár bécsi lap megtámadta Zsazsát, hogy részt vett a toborzó hangversenyen. Erre a toborzó hangversenyre Zsazsát kirendelték. (...) Zsazsa ‘bolsevizmusának’ története az az egyetlen délelőtti, mikor az Opera előtt autogrammot osztogatott. Persze, mint a legnépszerűbbnél, mindenki nála tolongott.”

Erre a “vörös Fedák” az alábbi közlésre kérte meg az összes napilapot: “1919. március 21-én vette át a kommün a hatalmat. Április 6-án, vasárnap úgynevezett toborzónapot rendeztek, amelyre a budapesti színészek színe-javával együtt engem is kirendeltek. A művészek, ki-ki hivatása szerint, énekeltek és szavaltak. Nem vagyok drámai színésznő, nem szavalhattam. Énekesnő sem vagyok, tehát nem énekeltem. Csupán ezerszámra írtam az autogramokat. Ennyi volt a működésem a kommün alatt.”

Egyes feltételezések szerint a nagy sztár barátai egyszerűen eltüntették a kompromittálónak vált filmet. Minden példányát.

Huszonöt év múlva, a háború után viszont nagyon jól jött volna ez a “forradalmi” bizonyíték, amikor a zseniális színésznőt újból megvádolták, ezúttal lenácizták (“mégpedig a javából!” — licitál kéjesen Fedákra a Fényszóró 1945 végén). Bebörtönözték, majd falura száműzték. Így a népbírószági tárgyaláson az utolsó szó jogán Fedák hiába kérkedett: “1919-ben úgy ismertek, mint aki a kommunistáknak főzött,

vörös nadrágban járt, és több alkalommal nekik játszott is. Mindezekért Bécsújhelyen börtönben ültem.”

No de mi a bizonyíték arra, hogy az elmosódott mozgó árnyék a villódzó vásznon valóban Fedák Sári? Hiszen olyan apró a totálplánban, tulajdonképpen felismerhetetlen.

A korabeli riportfotók nem egyértelműek. Ahány fénykép, annyi változat: a női figurán egyszer fehér kalap van, sötét szalaggal, egyszer meg fordítva, fekete kalap, fehér szalaggal. És ki az, aki azonosítaná Zerkovitzot, ha még a Fedák is alig látszik?

A Színházi Élet 1919/15-i, áprilisi számában azonban egy egész oldalas fényképen, mozgásban, spontán elkapott pillanatban ránk mosolyog az éppen proletárlányt alakító díva. Úgy, ahogy azt Egyed Zoltán írja: hajadonfőn a teherautón, körülötte hegedűsök és zászlós emberek, a levegőben pedig a szállingózó röpcédulák... Akárcsak a filmszalagon. Csak nagyobb, félközeliben... (Nyilván az egész nap tartó mozgalmiság folyamán most éppen kisütött a nap, a kalap, a sál lekerült a hölgyről, miként cilinderből is sokkal kevesebb látható a körülötte álló urakon.)

Nincs kétely. Ez bizony ő, Fedák, a vagány.

Előkerült hát ez a történelmi filmdokumentum, mégpedig Oroszországból, ahová feltehetően ajándékként ment azért a hét szovjet híradóért, amelyet 1919 májusában hozott repülőgéppel Budapestre Szamuely Tibor, “hogy az orosz proletárok testvéri szeretettel üdvözölhessék a budapesti proletariátus hatalmas táborát.”

A filmes kutatóink által tüzetesen átfésült krasznogorszki dokumentumfilm-archívum által nagyvonalúan (igaz, egyelőre csak videokazettán) átadott mozgóképek azonban csak töredék, az eredeti “Toborzónapi film” alig két perces részlete, amely egy 1929-es, a Tanácsköztársaságra visszaemlékező szovjet jubileumi híradó-összeállításba betokozódva maradt fent. Kun Béla és Rákosi Mátyás között...

www.filmkultura.hu

Zsazsa, a feleség

Molnár Ferenc, a neves író és Fedák Sári, a felkapott primadonna kapcsolata a kortársak szerint egy kutya-macska kapcsolatra emlékeztetett. Hosszabb ideig együtt „éltek” (Molnár a közeli legénylakásából járt át Fedák Dunára néző lakosztályába), hivatalos házasságkötésre csak azután került sor, hogy a Pál utcai fiúk idősödő szerzője beleszeretett a húszéves shakespeare-i Júliába, Darvas Lilibe. Ekkor következett a második házassága. Fedákkal. Zsazsa ugyanis kijelentette, hogy csak akkor szakít, ha Molnár elveszi feleségül, azután annak rendje-módja szerint elválík, és nagy összegű végkielégítést fizet neki, dollárban. Így is lőn. 1922 októberében zajlott le a különös esküvő, s közben a vőlegény ötfelvonásos színdarabot írt Darvas Lilinek Égi és földi szerelem címmel. Fedák Sárival kötött házassága alkalmából sportzakóban jelent meg az anyakönyvvezető előtt, amiért az egyik tanúja megróttta. „Szmokingot csak premierre öltök” – mondta Molnár. 1925-ből származik drámája, az Üvegcipő, amelynek egyik főhőse az idősödő, derék iparos, akibe beleszeret a kis cselédleányka.

Sárközy Mátyás, Molnár Ferenc unokája „Liliom öt asszonya” című könyvében így írt nagyapjáról:

„...Öt nő, öt különböző személyiség, öt viszony Molnárhoz, illetve Molnár viszonya öt különböző nőhöz. Vajon ki illett hozzá a legjobban, kivel volt a legboldogabb?”

Unokája nem sokat szépít: *A Pál utcai fiúk* szerzője ivott, brutális volt, nehéz természetű. A nők talán mind mást kerestek benne: szeretőt, szellemi (vetély)társat, híres és gazdag eltartót, bálványt... Ki tudja? Talán Fedák Sári szerethette annak, ami volt. De mellette sem tudott megmaradni.”

Molnár Későbbi darabjai közül a legértékesebbek: Az üvegcipő (1924), melyben közvetve Fedák Sárival való házastársi csetepatéit írja meg;

A nevezetes válóperről így tudósított a korabeli sajtó:

„Molnár Ferenc ügyvédje Polónyi Dezső dr. útján tudvalevőleg válópört indított felesége, Fedák Sári ellen. A válópört a feleség hibájából kéri kimondani a kereset, s ebből a célból mintegy harminc tanú kihallgatását kéri: budapesti és bécsi színésznőket, újságírókat.

Fedák Sári képviselőjével Fábián Béla dr. ügyvédet bízta meg, s Fedák tiltakozik a házasság felbontása ellen. A válópörben a nyári bírósági szünet folytán csak ősszel lesz tárgyalás: egyelőre Fedák Sári Gasteinban nyaral, Molnár Ferenc pedig a Balti-tenger partján egy kis faluban, ahova Budapestről autón nagy kerülővel utazott.

Hétfőn délelőtt Malonyay Béla dr. kir. Törvényszéki bíró tárgyalja azt a keresetet, amelyet Molnár Ferenc író adott be felesége, Fedák Sári ellen. Ez a válópör hónapok óta foglalkoztatja a közvéleményt olyan mértékben, hogy a külföldi lapok és a nagy amerikai ujságok is rengeteg tudósítást közöltek a válópör okairól és előzményeiről. Molnár Ferenc és Fedák Sári négy évvel ezelőtt kötötték meg házasságukat, azonban a házassági közösséget nem sokkal később megszüntették. Azóta állandóan tárgyalás folyik a házastársak között az elválásról, ámde Fedák Sári minden ilyen tárgyalást visszautasított, mígnem végül Molnár Ferenc ügyvédje, Polónyi Dezső útján válókeresetet indított. Fedák Sári Fábián Béla dr. ügyvédet bízta meg képviselőjével.

A hétfői tárgyalást megelőzőleg az utolsó időben számos békítési tárgyalás folyt le az író és a művésznő között. Ezek a békítési tárgyalások nem azt célozták ugyan, hogy a válást elkerüljék, hanem éppen annak békés lefolyását óhajtották előmozdítani. Azonban mindezek a tárgyalások sikertelenül végződtek.

Legutóbb a magyar közélet egyik ismert alakja – aki sokáig állott a főváros élén - folytatta ezeket a tárgyalásokat, amelyek azonban szintén nem tudtak megegyezést létrehozni.

Vasárnap reggel a magyar irodalom egyik kitűnősége, - egy kitűnő író és szinpadai szerző – kezdte meg a tárgyalásokat Molnár Ferenc és Fedák Sári között.

Fedák Sári ezeken a tárgyalásokon azonban ismét hajthatatlannak bizonyult és kijelentette, hogy a válótárgyalás során azokkal az állításokkal szemben, amelyeket Molnár Ferenc keresetében előad, védekezni fog és ellenbizonyítékkal él. Ilyenformán ezek a tárgyalások, amelyek még vasárnap éjszaka is tartottak, megghiusultak és ennek folytán hétfőn megtartják a tárgyalást a válópörben.

A bírósági tárgyalás, amelyen a Molnár- Fedák válópört tárgyalják, természetesen nem nyilvános és ezen jogi nyelven szólva nem is történik majd más, mint az ugynevezett perfelvétel. A bíró ezután tárgyalási határnapot fog kitűzni, amelyen belül a feleknek vagy helyre kell állítani a házastársi életközösséget, vagy pedig le fogják folytatni a válópört, ami az előzmények után természetsszerűleg nem is marad el.”

Az agrárius primadonna és a háziasszony

Fedák Sári színésznő egyaránt szeretett finom desszerteket enni és sütni – nevét dicséri a Fedák-lepény és a Fedák-torta. Érdekes, hogy tortája receptjének közlését több szakácskönyv szerkesztőjének is engedélyezte, viszont a korabeli források szerint lepényét csak Móra Ferencné tudta igazán az ízlése szerint elkészíteni, ezért egyedül az ő szakácskönyvébe kerülhetett be ennek a süteménynek a receptje.

Fedák-torta

Hozzávalók: 5 tojás sárgája, 15 dkg gesztenye, 10 dkg porcukor, egy kis vanília, 3 dkg vaj, 5 tojás fehérje, 8 dkg reszelt csokoládé, 5 dkg piskótamorzsa, 2 dkg liszt, 0.5 liter tejszínhab, 20 dkg főtt gesztenye.

Elkészítés: A tojások sárgájával összekeverjük az áttört, főtt gesztenyét, a porcukrot, a vaníliát és a vajat. Ehhez a keverékhez a tojások fehérjéből vert kemény habot, a reszelt csokoládét, a piskótamorzsát, és a lisztet keverjük.

Kivajazott tortaformát papírral bélelünk, közepesen meleg sütőben, lassan kisütjük benne a tortát. Ha kihűlt, kettévágjuk, vaníliás cukorral elkevert kemény tejszínhabbal töltjük. A tetejét is azzal vonjuk be, nyomózsák segítségével díszítjük, és meghintjük gesztenyepürével. Tálalásig hideg helyen tartjuk.

Fedák-lepény

Veszünk 6 tojást, és ugyanannyi súlyú cukrot, vajat és lisztet. A sárgáját a vajjal jó habosra keverjük. Hozzáadjuk a cukrot, a vaníliás cukrot és a keményre felvert tojásfehérjéket, azonkívül a lisztet. Megfelelő méretű tepsibe úgy kétujjnyi vastagon beletesszük a tésztát. meghintjük vagdalt vagy törött mandulával. (Belerakhatunk kimagozott cseresznyét vagy meggyet is.) Megsütjük és ezután kenjük rá a 8 tojásfehérjéből meg a 6 kanál cukorból vert kemény habot. Még néhány percre a sütőbe tesszük. Szép kockákra vágjuk.

TARTALOMJEGYZÉK

Bevezetés	4
Fedák Sári	6
Fedák Sári, a primadonna Pestszentlőrincen	8
Ahogy kezdődött	9
A társadalmi konvenciók lerombolója	11
„János vitéz”	16
Fedák Sári, a „médiasztár”	19
„Fedák Sári, a botrányhős...”	23
“...és az irgalmas szamaritánus”	25
Fedák Sári, a „proletárlány”	28
Zsazsa, a feleség	32
Az agrárius primadonna és a háziasszony	35

Megjelent KMMI – füzetek:

1. *Boros László, Kosztyó Gyula. Az országos Lehoczky-Múzeumrégészeti tevékenysége a források tükrében. Tanulmány. KMMI – füzetek I. 2009.*

2. *Az utánozhatatlan Zsazsa. Fedák Sári születésének 130. évfordulójára. Szerkesztő Zubánics László. KMMI-Füzetek II. 2009*

3. *Dupka György, Kőszeghy Elemér. Jelentés a magyar nemzeti közösség helyzetéről Ukrajnában. Tanulmány. KMMI – füzetek III. 2009.*

4. *Zubánics László. „Túl a Tiszán van egy város, Beregszász...” . KMMI – füzetek IV. 2009.*

